

3. Болинджер Д. Истина – проблема лингвистическая / Д. Болинджер // Язык и моделирование социального взаимодействия: [переводы] / [сост. В.М. Сергеева и П.Б. Паршин; общ. ред. В.В. Петрова.]. – М.: Прогресс, 1987. – С. 23-43.
4. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Язык и моделирование социального взаимодействия. – М.: Просвещение, 1987. – С. 88-125.
5. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: [підручник] / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; за ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
6. Почепцов Г.Г. Имиджеология / Георгий Георгиевич Почепцов. – М.: Рефл-бук: К.: Ваклер, 2000. – 768 с.
7. Стриженко А.А. Средства речевого воздействия в буржуазной пропаганде: автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.01.10 "журналистика" / Аделя Алексеевна Стриженко. – М., 1982. – 51 с.
8. Федосюк М.Ю. Исследование средств речевого воздействия и теория жанров речи / Михаил Юрьевич Федосюк // Жанры речи. – Саратов: Изд-во гос. учеб.-науч. центра "Колледж", 1997. – С. 66-87.

Любов ШНУРОВСЬКА

ДО ПРОБЛЕМИ ДВОМОВНОЇ СВІДОМОСТІ БІЛІНГВА

У статті висвітлено основні проблеми трансформації мовної картини світу білінгва, причини вияву інтерференції в іномовному мовленні індивіда, особливості формування його мовної, комунікативної і соціокультурної компетенцій.

Ключові слова: мовна картина світу, білінгв, інтерференція, мовна/комунікативна/соціокультурна компетенція, рідна/іноземна мова, неусвідомлені/репродуктивні/продуктивні вимовні уміння і навички.

В статье описаны основные проблемы трансформации языковой картины мира билингва, причины проявления интерференции в иноязычной речи индивида, особенности формирования его языковой, коммуникативной и социокультурной компетенций.

Ключевые слова: языковая картина мира, билингв, интерференция, языковая/коммуникативная/социокультурная компетенция, родной/иностранный язык, неосознанные/репродуктивные/продуктивные речевые умения и навыки.

The article depicts main problems of bilingual's language world picture transformations, the reasons of interference occurrence in bilingual's foreign speech, peculiarities of his linguistic, communicative and sociocultural competences' formation.

Key words: language world picture, bilingual, interference, linguistic/communicative/sociocultural competence, native/foreign language, unconscious/reproductive/productive speech skills.

Унікальність кожної культури знаходить своє відображення в мові, яка є тією призмою, крізь яку індивід сприймає навколишню дійсність [2, 36]. Мова виступає одним із найвагоміших чинників формування особистості та її когнітивної діяльності [9, 30]. Адже саме завдяки мові виражається, фіксується, номінується і вербалізується мислення індивіда [6, 8]. Мова становить сукупність способів формалізованих реалізацій вроджених акустичних та артикуляційних механізмів та співвідношення ментально-лінгвальної бази індивіда з інформацією про навколишній світ, що зберігається у його мовній свідомості [7, 54]. Отже, мова культури є основною формою існування й репрезентації етнокультурної свідомості.

Формування мовної свідомості індивіда, яке здійснюється під час набуття досвіду шляхом освіти й самоосвіти, сприяє його становленню як суб'єкта суспільних відносин. Таким чином вербальну й невербальну поведінку мовця як представника певної етнічної спільноти можна розцінювати як реалізацію його соціокультурного й комунікативного досвіду, що становить ядро національної специфіки його світобачення, мовної картини світу й мовної свідомості.

Розвиток мислення індивіда як у межах монологізму, так і білінгвізму, є взагалі неможливим без засвоєння ним зафіксованого в мові когнітивного досвіду, зосередженого в системі слів і понять, а також можливостей їхнього поєднання. Оволодіння мовою здійснюється шляхом співвідношень між змістом і звуковою чи графічною формою його вираження. Можна сказати, що індивід опанував мовну одиницю, коли у нього виробився стійкий стереотип цього зв'язку. Психологічною реалією, що творить і підтримує цю співвіднесеність є чуттєвий образ [8, 18; 5, 43]. Поєднання змістового й формального елементів у мовній свідомості індивіда є відпрацьованим багатьма повтореннями зв'язком. У термінах мовленнєвої діяльності цей зв'язок становить одну операцію, доведену до автоматизму, який поступово переводить свідомий контроль за пошуком потрібної мовної одиниці у сферу неусвідомленого й шліфує вимовні навички та уміння індивіда [10, 22].

За критерієм сформованості, наприклад, іншомовних вимовних умінь і навичок білінгва розрізняють перцептивні, репродуктивні і продуктивні уміння та навички [3, 22-25]. Звернемо увагу на те, що термін

"перцептивний" не є дуже вдалим, оскільки він віддзеркалює лише другорядну складову явищ репродуктивного та продуктивного породження мовлення. Тому вважаємо більш доцільним вживати термін "неусвідомлений", сутність якого відбиває глибоку природу *наслідуваного* оволодіння мовою. Зважаючи на це, під *неусвідомленими* вимовними уміннями й навичками білінгва ми пропонуємо розуміти його соціально набуту здатність розпізнавати і сприймати моделі іншомовного мовлення. *Репродуктивні* уміння й навички індивіда є його здатністю розуміти й *усвідомлено* відтворювати іншомовні, зокрема просодичні, моделі. *Продуктивні* уміння й навички двомовця свідчать відповідно про його здатності породжувати іншомовне мовлення з коректним граматичним, лексичним і просодичним оформленням. Природно, що незалежно від різниці в механізмах набуття неусвідомлених, репродуктивних і продуктивних умінь і навичок індивіда, вони сприяють зниженню ступеня інтерференції на всіх рівнях мови. На підставі цього можна стверджувати, що репродуктивний, а відтак і продуктивний, рівні володіння будь-якою мовою стають можливими лише після досягнення неусвідомленого (наслідуваного й автоматизованого) рівня.

На відміну від комунікації в межах однорідного мовного й культурного середовища, міжкультурне спілкування є значно складнішим процесом міжособистісної й соціокультурної взаємодії та специфічною мисленнєвою діяльністю індивіда, яка передбачає не лише його білінгвізм, але й бікультуралізм [2, 157]. Вивчення другої мови корелює з оволодінням новою системою культурних конвенцій і відносин, наслідком чого є модифікація мовної картини світу та світогляду білінгва, оскільки, не зважаючи на подібність мисленнєвих процесів усіх індивідів, членування об'єктивної дійсності та способи її відображення у системі понять, а також семантичні відношення між ними залишаються специфічними для кожної мови [10, 30].

Не можна також оминати увагою такі науково доведені факти, що значною мірою ускладнюють процес оволодіння іноземною мовою, як надмірної універсализації конвергентних і дивергентних ознак одиниць контактуючих мов, а також інерція [4, 45] і стереотипність мовної свідомості індивіда [9, 40]. Подібні явища мають місце тому, що білінгви оцінюють мовні форми з позиції норм рідної лінгвокультури, особливо у ситуації "слабких контрастів" [8, 14]. Тому для інтеграції білінгва в новому лінгвокультурному просторі необхідно здійснити модифікацію первинномовного коду, переорієнтацію засвоєних ним у межах первинного етнічного поля соціокультурних норм спілкування, перебудову способу мислення і мовної картини світу індивіда.

При білінгвізмі процес адаптації, а швидше, трансформації, одномовної свідомості у двомовну слід розглядати як у синхронії, так і в діахронії. Вирішення цієї проблеми сягає коренями періоду переходу мислення індивіда від предметного до абстрактного, від неусвідомленого імітативного наслідування мови матері до свідомого контрольованого оволодіння мовою, зокрема іноземною. Для цього необхідно порівняти процес оволодіння двома мовами у дитини і дорослого, а конкретніше – процес засвоєння двох мов у дитячому віці, який можна практично синхронізувати, й період, коли індивід вивчає другу за порядком мову, вже володіючи рідною. Наступним, що необхідно враховувати, є те, що на синхронному зрізі на процес оволодіння іноземною мовою впливає ціла низка соціокультурних факторів, які, переважно, ускладнюють його.

Повертаючись до феномену рідної мови, як вихідної точки при вивченні інших мов, зауважимо, що вона засвоюється в дитинстві шляхом наслідування, й опановується, переважно, першою [2] та співвідноситься з мовою матері під час осягнення навколишнього світу дитиною. Якщо екстраполювати цей процес на двомовність у спілкуванні між матір'ю і дитиною, то можна припустити, що дитина неусвідомлено наслідуватиме (імітуватиме) як одну, так і дві, можливо і більше, мов у залежності від того, скількома мовами з нею спілкуватиметься мати.

Дитина може одночасно засвоювати назви речей оточуючої дійсності різними мовами, не відштовхуючись при цьому від рідної мови. Дорослий цього не може, оскільки у нього не просто з одним предметом асоціюються дві назви, але іншомовна назва асоціюється з предметом і його назвою в рідній мові, що по суті вже складають єдине ціле. Схематично це можна зобразити як лінійний процес: предмет → назва рідною мовою → назва іноземною мовою. Тоді як у свідомості дитини асоціативні зв'язки між предметами навколишньої дійсності й їх назвами й множинність цих назв залежить від кількості мов, що вивчаються. Таким чином, у дитячій мовній свідомості назви для позначення предмета в мовах, якими він володіє, становлять одну з опцій з усіх відомих дитині позначень.

Розвиток дитячого мовлення показує, що для дитини слова починають мати смисл, коли враження від почутого поєднуються з враженнями від побаченого предмета. Цей етап засвоєння суспільних знань можна вважати періодом оволодіння скоріше зовнішньою структурою "річ-слово", ніж внутрішнім співвідношенням "знак-значення". Поступове відділення слова від предмета, утворення зв'язку з іншими тотожними предметами на підставі об'єктивної тотожності їх ознак стає важливим етапом мовно-когнітивного розвитку дитини, надаючи їй можливість перейти від предметного до абстрактного мислення. У процесі активного пізнання формується той вид знань, який дозволяє людині співвіднести предмет, поняття з мовною формою його вираження [9, 20].

На цій підставі можемо припустити, що існує два шляхи вивчення іноземної/другої мови. Перший — пережити заново увесь когнітивний досвід [4, 11], опираючись на іноземну/другу мову. Цей шлях є швидше гіпотетичним, аніж реальним, оскільки, щоб уникнути інтерференції з боку першої мови, довелося б стерти весь когнітивний досвід індивіда, набутий при спілкуванні рідною/першою мовою. Другий шлях — свідоме "відштовхування" рідної мови [11, 55], наступним кроком після якого є автоматизація іншомовних навичок за рахунок постійного їх відпрацьовування в різних соціокультурних умовах (штучних або природних, адже не

завжди випадає нагода потрапити у середовище носіїв мови, що вивчається).

Якщо інтегрувати соціокультурні (проблема національної ідентичності) та соціопсихологічні (послідовність та умови вивчення мов, емоційна прив'язаність тощо) чинники, то очевидним стає те, що рідною (функціонально першою чи другою у різні періоди) є мова спілкування з матір'ю (або людиною, що виконує роль матері). Адже ця мова є першою системою засвоєння інформації, засобом формування когнітивно-комунікативних навичок в однорідному або неоднорідному мовному середовищі [10, 31].

Отже, стає очевидно когнітивно-психологічна природа механізму виникнення інтерференції. Обґрунтовуючи це твердження, наведемо наступні аргументи. По-перше, науково доведено [2; 3; 8; 10], що інтерференція виникає спочатку в мовній свідомості й мисленні індивіда, а вже потім виявляється в мовленні. Таким чином, спілкуючись рідною мовою практично кожен індивід почувається комфортно, підставою для чого є вільне володіння нею. Вимовні навички індивіда при цьому автоматизовані, а, отже, немає потреби контролювати, верифікувати й корегувати потік мовлення, як при спілкуванні іноземною мовою, що саме по собі є складним і напруженим процесом. Спілкуючись рідною мовою в природному середовищі, мовець перебуває в зоні психологічного комфорту. Подібне явище має місце, як стверджує Н. П. Шумарова [10, 37], коли вибір мови і створення тексту можливі для дитини лише в ситуаціях психологічного комфорту, звичності й стабільності комунікативних правил. В умовах дискоординації усталених зв'язків переключення з однієї мови на іншу діє як неусвідомлена природна реакція на певний подразник (зміна співрозмовника, ситуації спілкування тощо), що відображає лише психічний стан дитини, а не її інтелектуальні зусилля.

Відомо [10, 16], що мовні вияви корегування мовної установки індивіда як націленості на конкретний мовний код відбувається під впливом певних соціокультурних факторів або залежно від індивідуальних намірів мовця під час комунікативного акту. Таким чином, у дорослого індивіда-білінгва перемикання мовних кодів зазвичай зумовлене соціокультурними й комунікативними потребами — комунікативною метою, соціокультурною ситуацією, роллю і статусом мовця тощо. На підставі цього, можемо стверджувати, що зміна мови є перш за все вмотивованою, свідомою зміною способу мислення, а лише потім — психічного стану.

Звернемо увагу й на те, що рідна мова надає індивіду можливість *самоідентифікації*, яка дозволяє йому маркувати себе в *етнічному* відношенні, що є результатом безпосередньої прямої асоціативності. За критерієм сформованості асоціативних зв'язків з певною мовою розрізняють координативний і змішаний білінгвізм. При *координативному* білінгвізмі обидві мови утворюють дві окремі системи асоціацій між предметом і його мовним позначенням, які не пересікаються у свідомості білінгва, а функціонують автономно, що виявляється в неінтерферованому мовленні. Такий тип двомовності можливий тоді, коли при спілкуванні другою/іноземною мовою індивід не потребує перекладу на рідну мову і навпаки. Сформована звичка йти подумки від початкового відчуття до вторинних розгорнутих уявлень (понять) свідчить про те, що в білінгва виробився стереотип співвіднесення поняття (значення) з двома мовними формами його вираження [10, 37]. *Змішана* двомовність виникає при перекладному володінні іноземною мовою, оскільки в мовній свідомості індивіда дві мови утворюють одну спільну систему асоціацій [11, 47-48; 5, 43].

Отже, основною ознакою рідної мови є досконалість володіння нею, активність її вживання, коли нею "не тільки розмовляють, розуміють, але й думають, не вдаючись при цьому до розумової операції перекладу на іншу мову" [1, 51]. Якщо відштовхуватись від цього твердження, то *рідною* можна називати мову, яка була засвоєна індивідом першою й актуалізація якої супроводжується органічним поєднанням мовленнєвих і психофізіологічних механізмів мовця та характеризується відповідністю соціокультурним нормам комунікації. *Іноземна мова*, у свою чергу, розглядають як вторинну (наш термін — "похідна"), оскільки індивід формував вимовні вміння і навички її актуалізації, відштовхуючись від уже існуючого первинномовного досвіду спілкування [3, 40]. *Первинною* Верещагін С. М. пропонує вважати мову, актуалізація одиниць якої під час мовлення характеризується безпосереднім зв'язком з процесом мислення і яка є "дійсністю думки", тоді як актуалізація засобів *вторинної* мови здійснюється опосередковано крізь призму первинної [3, 29].

Не потребує пояснення той факт, що вільне володіння іноземною мовою передбачає не лише знання мови як такої і сформованість вимовних умінь і навичок, але й знання соціокультурного контексту її функціонування. У зв'язку з цим, розглянемо у термінах психолінгвістики і лінгвокультурології комунікативну, мовну й соціокультурну компетенції індивіда, зокрема білінгва. Відомо, що адекватність сприйнятого й коректність породжуваного індивідом іншомовного висловлювання і його відповідність соціокультурному контексту залежить від рівня сформованості комунікативної, мовної і соціокультурної компетенцій релевантних двомовній свідомості й мовленню білінгва. Відтак, ми маємо на меті з'ясувати, як функціонують ці компетенції в мовній свідомості індивіда та яким чином вони впливають на вияв інтерференції у породжуваному і сприйнятому ним іншомовному дискурсі.

Базовим поняттям у тріаді "комунікативна → мовна → соціокультурна компетенції" є, на нашу думку, *мовна компетенція* (МК), яку ми розглядаємо як знання конвергентних і дивергентних ознак контактуючих мовних, зокрема, просодичних, систем та правил варіантного й інваріантного вживання просодичних одиниць у процесі комунікації. Отже, інтенсивність прояву інтерференції на всіх мовних рівнях, у тому числі й просодичному, залежить від рівня мовної компетенції білінгва. У зв'язку з цим, доцільним убачається визначення рівня мовної компетенції індивіда за кількісними і якісними показниками, що дає можливість встановлювати

нормативність і коректність просодичної реалізації ним іншомовного висловлювання відповідно до мети та ситуації спілкування.

У свою чергу, під *комунікативною компетенцією* розуміємо здатність білінгва втілювати здобуті знання про особливості ситуативної доцільності використання систем контактуючих мов.

Урахування потребує і той факт, що комунікативна і мовна компетенції індивіда формуються під впливом соціокультурного середовища і відображаються, за твердженням Цурикової Л. В. [6, 12], у свідомості мовця у вигляді культурно детермінованих когнітивних лінгвокомунікативних моделей і норм їх актуалізації, що й становить його *соціокультурну компетенцію*. Ця компетенція являє собою знання соціокультурного контексту актуалізації мовної й комунікативної компетенцій і формується паралельно до них як їх фонові знання. З іншого боку, соціокультурна компетенція може розглядатися як результат сформованості й інтегрованого функціонування мовної й комунікативної компетенцій білінгва. Таким чином, наявність згаданих трьох компетенцій у двомовного індивіда свідчить про його загальну іншомовну компетенцію.

У цьому зв'язку процес формування іншомовної компетенції, який передбачає формування нової мовної і культурної норм, значною мірою ускладнюється конфронтацією первинної і вторинної мовних картин світу у свідомості мовця, що виявляється у явищі інтерференції рідної мови і культури. Це означає, що формування іншомовної компетенції білінгва та зв'язок реальної дійсності з її іншомовними відповідниками здійснюється через посередництво рідної мови і культури особливо на початковому етапі вивчення іноземної мови в умовах штучного білінгвізму і при низькому рівні акультурації двомовця.

Відтак, на шляху пошуку нової картини світу релевантної мові, що вивчається, у двомовній свідомості білінгва утворюється *апроксимована* система, що є проміжним кодом на рівні внутрішнього мовлення й інтелекту індивіда. Звідси випливає, що процес формування іншомовної компетенції і процес адаптації білінгва в новому лінгвокультурному просторі супроводжується не лише зміною мовного коду, але й переорієнтацією соціокультурних норм, перебудовою способу мислення і мовної картини світу. З огляду на складність цього явища, важливого значення набувають такі допоміжні фактори процесу засвоєння вторинної мови і культури як *когнітивна гнучкість* білінгва, яка сприяє усвідомленій диференціації і забезпеченню комунікативної коректності вживання комунікативних моделей іноземної мови у різних соціокультурних контекстах, та його *мовне чуття*, яке являє собою сформований механізм самоконтролю і самооцінки коректності актуалізації іншомовного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аврорин В. А. Двухязычие и школа / В. А. Аврорин // Проблемы двухязычия и многоязычия. — М., 1972. — С. 49—62.
2. Вайнрайх Уриель. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Уриель Вайнрайх ; пер. с англ. Ю. А. Жлуктенко ; вступ. ст. В. Н. Ярцевой. — К. : Вища школа, 1979. — 263 с.
3. Верещагин Евгений Михайлович. Психологическая и методическая характеристика двухязычия / Е. М. Верещагин. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. — 160 с.
4. Жлуктенко Юрий Александрович. Мовні контакти. Проблеми інтерлінгвістики / Ю. О. Жлуктенко. — К. : Вид-во Київського ун-ту, 1966. — 135 с.
5. Кононенко Віталій Іванович. Українська лінгвокультурології : навч. посіб. / В. І. Кононенко. — К. : Вища школа, 2008. — 327 с.
6. Попова З. Д., Стернин И. А. Язык и национальное сознание / З. Д. Попова, И. А. Стернин. — Изд-во 3-е, перераб. и доп. — Воронеж : Истоки, 2007. — 61 с.
7. Прохоров Юрий Евгеньевич. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Ю. Е. Прохоров. — Изд-во 4-е, стереотип. — М. : КомКнига, 2006. — 224 с.
8. Цурикова Л. В. Межкультурное взаимодействие с позиции когнитивно-дискурсивного подхода / Л. В. Цурикова // Вопросы когнитивной лингвистики. — М. : Прогресс, 2006. — Вып. 1. — С. 5—15.
9. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму : монографія / Н. П. Шумарова. — К. : КДЛУ, 2000. — 283 с.
10. Чередниченко Александр Иванович. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. — К. : Либідь, 2007. — 248 с.
11. Щерба Лев Владимирович. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. — Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1974. — 428 с.

Ірина ЯРОЩУК

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОМУНІКАТИВНИХ СИТУАЦІЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВНЗ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ

У статті обґрунтовано необхідність використання методу моделювання професійно-комунікативних ситуацій на заняттях з іноземної мови у ВНЗ економічного профілю. З'ясовано змістові характеристики